

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

TIZENKETTEDIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

A nap és a hold nevei a sémi nyelvekben.

I.

Szándékom ezen »Közleményekben« a sémiség nyelvészeti és ethnographiai viszonyait rövid áttekintésben ismertetni, mely feladat mai nap annál fontosabbá válik, minél inkább halad előre az ékiratok sémi rétegének nyelvészeti és történelmi felderítése.

De jónak láttam, hogy ezen áttekintést megelőzze egy tanulmány, mely a sémi kérdés egy oly pontját tűzi ki, mely mintegy előkészítőül szolgálhat arra nézve, hogy amaz általánosabb kérdések tekintetében mily álláspontot fogunk elfoglalni.

A cím, melyet ezen tanulmány élére tűztem, elárulja az olvasónak, hogy a következő lapokban ismét a mythologia terén fogunk mozogni. Múlt cikkünkben ugyanis kettőt, úgy gondolom, bizonyossá tettem: *először* is azt, hogy a sémi népeknél sem egyéb a mythos (ha elismerjük azt, mit mai nap már tagadni nem lehet, hogy t. i. ép oly irányban fejtettek ki mythosokat, mint az indogermán fajhoz tartozó törzsek és népek), mint oly szólásmód, mely az égi tüneményekre és egymáshoz való viszonyukra vonatkozik; *másodszor* azt, hogy ezen mythos nemcsak azokban az *elbeszélésekben* tűnik elénk, melyeket a közönséges felfogás a mythologia kizárólagos alkatrészeinek szokott nézni, hanem hogy a mythos ép úgy nyilatkozik az égi tünemények *elnevezéseiben* is. A mythológiát épen úgy lehet tanulmányozni az elbeszélésekből mint a lexiconból. Amaz elbeszéléseket ép azon lélektani apperceptiók alkották, mint a nyelv anyagi részét, a szókat. Minden szó mögött egy-egy mythicus felfogás lappang. Ha a régi magyar nyelv szól a csillagok *húgyairól*, (stellarum cursus), úgy ezen egyetlen szó mögött egy mythos nemcsak lappang, hanem maga a szó ily irányu használata egy mythicus apperceptióból indul ki, mely a fénysugárban folyó anyagot lát. Hogy mily természetű ez a folyó anyag, arról a mythos a maga sokoldalúságánál

fogva töménytelen sokféle megfejtést nyújt. A Rigvedában (II. 34. 12.) a tiszta fény, melylyel a hajnal elüzi az éj árnyékát, *tejnek*, a hold pislogó sárgás fénye *méznek* neveztetik.*) Innen van az, hogy a mythos, mely ilyféle apperceptiókból indul ki, magukat a fénylő *állatokat* tehénnek s méhnek nézi. Majd megint könnyecseppként tűnik fel a fény:

Bús fellegével nem fedí ott homály
Arany hajadnak szárait, és ha köny
Omol szemedből, égi harmat
Lészen az, égi öröm könyűje.

szól *Vörösmartynk* »a hajnalhoz«; máskor — *sit venia verbo* — húgynak nézik; de mindezen esetekben folyadéknak **)

largus fons liquidí luminis

mint *Lucretius* mondja.

Indogermán téren tényleges mythosokban mutatkozik ezen felfogás tágas érvényesülése. Nálunk a nyelv abban a fentidézett kifejezésben mintegy elsősleges sejtjét őrizte meg a mythicus apperceptiónak, mely különben a költői nyelvben mai napig fenntartotta magát, midőn költőink a sugárfényről azt mondják, hogy földre *ömlik*.

»Rejtezz gyülölt nap, mely bümra világodat öntöd« szól *Vörösmarty*; és midőn mi mindennap *fénytenger*-ről szólunk, ha valamely nagyszerű világitás hat érzeinkre, úgy öntudatlanul a mythos fokán állunk.

A nyelv tehát magában véve elegendő arra, hogy ott, hol a mythologia felismerésének forrásai gyérebben szolgálnak a tudományos reconstructionnak, számot adjon valamely nép vagy faj mythosi apperceptióiról.

A magyar mythológiára nézve ezen forrás megbecsülhetlen értékkel és fontossággal bír annál is inkább, minthogy őseink eredeti mythosi képzeteinek különben majd csaknem teljes hijában vagyunk. Az összehasonlító nyelvtudomány módszere fonálán induló *etymologia* talán közelebb hozhat mythológiánk felismeréséhez és ezen forrás teljes felhasználása annál fontosabb, mennél inkább

*) Angelo de Gubernatis *Die Thiere in der indogermanischen Mythologie*. Leipzig, 1874. 21. 506. lap.

**) Bővebben szól mindezen doigokról Schwarz *Sonne, Mond und Sterne*. Berlin, 1864. 30. lap és kk.

szoktak sokszor némely felfogásokról, melyekről kimutatható volna, hogy eredetük a bibliában keresendő, mint *magyar* mythológiáról szólni. Egy példa erre nézve az *isten nyila*. Bizonyosnál bizonyosabbnak látszik ugyanis, hogy a villámot a *bibliai* felfogás behatása folytán nevezi a magyar ember *isten nyilának*. Ilyen a *hadúr* is, mely fogalom eredetét *Hunfalvy* úr ezen Közlemények múlt füzetének 70. és kk. lapjain utasította ki a magyar mythológiából és visszavezette annak idegen forrására.

Az összehasonlító nyelvtudomány indogermán téren fényesen kimutatta azt, hogy a mythológiák aránylag ugyanazon rokonsági viszonyban állanak egymáshoz, mint a megfelelő nyelvek. Minthogy a nyelvnek és a mythosi képzeteknek fejlődése egy és ugyanazon lélektani processus két oldala, melyek egymástól el nem választhatók, hanem tökéletes párhuzamban folynak: önmagából következik, hogy különféle törzsrokon népeknél a nyelvre és a mythosra nézve körülbelől következő mennyiségteni képletet lehet felállítani:

$$M : m = N : n,$$

hol *N* és *n*-el a rokon népek nyelvét és *M* *m*-el a megfelelő mythost jelöltem. Ha ez a viszony helyes, és abban, hogy helyes a *priori* nem lehet kétkedni, és azonkívül az indogermán téren tett tapasztalatok lépésről lépésre megerősítik az embert: úgy szükségképen megkivátnatnék, hogy a sémi népekre nézve is igaznak bizonyúljon. Sőt épen ezen viszonyból az következne, hogy a sémi mythológiák között még szorosabb rokonság és egybevágóság mutatkozzék, mint mutatkozik árja téren. Ha ugyanis a sémi nyelveket egymással alak és anyag tekintetében összehasonlítjuk: közöttük sokkal szorosabb rokonság mutatkozik, mint a különvált árja nyelvek között. A sémiség legéjszakibb hajtása az *assyri* nyelv például sokszorta közelebb áll annak legdélibb hajlásához az *aethiophoz*, mint pl. az ind a germánhoz, nem is említve pl. a középsémi vagyis kanaanäus sémiség egyes részeit (héber és phoenikei), melyeknek nyelveit alig lehet külön nyelveknek nevezni, hanem egy ugyanazon nyelv dialectusainak. A nem rég felfedezett Mésa-féle oszlopot, melynek felirata a régi Mőáb nyelvén való, az ember teljesen megérti héber nyelvtannal s szótárral — természetesen hozzávéve a megfelelő nyelvérzékét, mely nélkül a megfejtő tudós hiába zaklatja a szótárt s grammatikát. Ezen szorosabb alaki és anyagi összefüggés arra mutat, hogy a sémi népek viszonylagosan hosszabb

ideig éltek volt egymással azon helyen, honnét később éjszak- s dél-felé széledtek, mint az árja népek, s hogy a sémiak közös ős anyanyelve a szétválás idejében már tovább fejlődött volt, mint az árja népeké, midőn ezen törzshöz tartozó népek történet előtti időben megkezdék vándorlásukat. Okvetlenül következnek ebből az is, hogy a sémi népek mythologiái is sokkal több közös elemet mutassanak fel, mint az árja népeké, vagy legalább is annyit; hogy a héber mythologia oly közel álljon az aramaeus és arab mondaanyaghoz, mint a héber nyelv áll az aramaeus és arab nyelvekhez.

Nevezetes dolog, hogy ezen jogos feltevést a tapasztalat nem erősíti meg; nem látszik megerősíteni akkor, ha a mythos felismerésére csak történetekhez s elbeszélésekhez folyamodunk. Ez esetben a sémi mythológiára nézve nem igazolhatjuk e képletet:

$$M : m = N : n.$$

De ebből nem következik az, hogy a sémi mythologia között csakugyan nem létezett a nyelvrokonságnak megfelelő rokonsági viszony. Sőt bizvást azt állíthatjuk, hogy említett képletnek kell, hogy épen olyan érvénye legyen a sémiségre nézve, mint a milyen-nel bír az árja körre nézve. A megegyező mythologiai elbeszélések és történetek hiányát igen könnyen magyarázhatjuk meg. A sémi népek irodalmi feljegyzései sokkal szűkebb és korlátoltabb körben mozognak, mint az árja népekéi. Nem azért, mert tán a sémiak az írás mesterségét nem alkalmazták oly bőven, mint az árja emberek; épen ellenkezőleg, az árják az írást átvették a sémiaktól, ezeknél előbb volt meg, ámbár mai nap már eltértek attól, hogy az írás sémi felfedezés, mert igen valószínű, hogy maguk a sémiak is egy sem hozzájuk, sem az árjához tartozó fajtól kölcsönözték ezen ügyességet. A sémi irodalmak relativ hiányosságát én onnan magyarázom, hogy a sémiak egészben véve a *szóbeli traditio* emberei voltak. Az emberiség egyik fajánál sem visz oly nagy szerepet a szóbeli traditio, mely természetesen az írás használatának nagy concurrentiát csinál és nagyban korlátolja ezen ügyesség bő alkalmazását, mint a sémiaknál*). Ezért írásbeli feljegyzéseik tökéletesen más természetűek mint az árják irodalmi feljegyzései. Ezeknél, hogy pusztán a mythologia kútforrásaira vonatkozzam, ott vannak

*) Más alkalommal megfelelő összefüggésben akarok szólni ezen itt csak röviden érintett kérdéstről, t. i. arról, hogy mi a különbség a szóbeli traditio természetére s szerepére nézve a sémiak s az árja népek között?

az indusok hymnusai a védákban, ott ugyanazon nép későbbkori éposai: a Ramayana, a Mahabharata, ott a görögök homerosi hymnusai, mellettük a két homericus epos, ott a germánok Nibelungja és Eddája stb. Ily bőséges anyagalmaz könnyen nyújthatott minden oldalról megvizsgálható és az összehasonlító tudomány fényével megvilágítható anyagot a mythosi alakok felismerésére és elemzésére, valamint megbízható támpontokat egymásközi rokonsági viszonyuk kimutatására, a népek geniusának történetelőtti időbe visszanyúló nyilatkozatainak felderítésére.

Ennek ellenében hogyan vagyunk a sémi mythológiával?

A fennmaradt irodalom legnagyobb részét historiai feljegyzéseket nyújt, az ékiratokban nagyrészt szájkodó despotok fennhéjázó dicsekvését, viselt dolgaik s véghezvitt közhasznú, valamint saját hatalmuk megszilárdítására irányuló munkáik fölött; a phönikiai s az izlam előtti éjszaki és déli arab feliratokban csupán csak ájtatos emberek kegyes alapítványairól szóló emléktáblákat, siriratokat s az istenek tiszteletére készített votivtáblákat, melyekből egészben véve ugyan nagyon becses anyagot nyerünk, de már inkább a mythosból képződött vallásra, mint magára a mythosra nézve. Mindezen anyag csak sovány töredékként tűnik fel, ha melléje állítjuk azt, a mit az árja mythosra nézve birunk az illető irodalmakban.

Összefüggőbb sémi irodalmat, melyből a mythológiára nézve dúsabb anyag meríthető, csak a héber nép hagyott hátra; a héberrek a szóbeli tradíciónak egy részét még jókor bilincseltek egy oly irodalomba, melynek fennmaradását későbbben még annak vallási használata és érvénye segítette elő. Jókor ugyan arra nézve, hogy az utókor számára tökéletesen el ne vesszen, de viszonylag elég későn, mert a héberrek irodalmi működése csak röviden a babyloniai fogság előtt keletkezett, nagyban folytattatott azonban a fogságban és utána, miután ezen talányokban bővelkedő történelmi korszak vége felé a persa befolyás ez irányban is hatott rájuk. Legújabb időben *Smith George*, angol assyriolog, felfedezett egy pár nevezetes ékirati szöveget, mely az assyrok — mint fentebb mondtam — többnyire historiai feljegyzésekből álló irodalmi maradványait egy pár mythologicus és epicus darabbal egészíti ki. De ezen szövegek a mythológiának csak legvégső hajtásait tüntetik elénk, a mennyiben már a kifejlődött *eschatologia* álláspontját mu-

tatják fel (Isztar-eposa), másrésről pedig természetüknél fogva nem a sémi őskorból valók, mert pl. vízözönmonda csak ott fejlődhetik, hol erre hatalmasan áradó folyamok nyújtanak alkalmat. Az assyr vízözönmonda tehát bizonyosan már az Euphrates partjain fejlődött ki*); de mindenesetre, a felfedezett maradványok arra adnak jogot, hogy még több s a régi mythológiára nézve nagyobb összefüggésben felvilágosító szövegek felfedezését reményeljük, vagy legalább is arra, hogy az assyrosokra nézvé kifejlődött mythologiai elbeszélések létezését tételezhessük fel, melyek későbbkori alakulásának csak egyik töredéke az Isztar-epos.

A phoenikiai mythológiára nézve még ennyira sem vagyunk szerencsés helyzetben. Az epigraphicus irodalom tökéletesen cserben hagy. És ezen körülményekből kiindulva nem szabad argumentum ex silentio-t alkotni. Sőt feltehető, hogy az a mythologia, mely a régi phoenikiai és assyr nép száján fordult meg, a nyelvrokonságnak megfelelő rokonsági viszonyban állott ahhoz, a mit a héberek mythológiájából tudunk. Némely assyriologok, kik a héber és assyr mythologia közösségét minden áron positive szeretnék kimutatni, reámutattak oly ékirati istennevekre, melyeknek nyelvileg megfelelő alakjaival bővebben találkozunk a héber mythosban. *Finzi* olasz tudós az assyr *Kaimi*-t azonosítja a bibliai *Chám*-mal, az ékiratok *Símu*-ját *Shém*-mel, a sémiekből bibliai ősapjával, a bibliai *Kúsh*-t az ékiratokban előkerülő *Kúsu*-ban véli feltalálhatni, sőt még a *Mózes* nevééről is azt mondja, hogy azonos az assyr *Mazaval***). Magam részéről bevallom, hogy nem táplállok annyi optimismust, hogy ezen azonosításokat minden kétségen felül állóknak tartsam. Mert feltéve, hogy az említett assyr nevek graphikai tekintetben helyesen vannak felismerve, úgy az azonosítást csak azon körülmény igazolhatná, ha kimutatható volna, hogy az assyrok a felhozott nevekkal ép oly mythosi tartalmat kötöttek össze, mint a héberek. Az sem helyes, ha a fent említett *George Smith*-féle szöve-

*) Oly mondák, mint a vízözönről, valamint teremtési és a nyelv eredetére vonatkozó mondák, egyáltalában a mythologiai fejlődés végső fokán tűnnek elő.

Hogy vízözönmonda csak áradó folyamok partjain lakó emberek között keletkezik, kimutatta *Tuch* (Commentar über die Genesis) 2. kiad. 1871. 117. l.

***) *Felice Finzi Ricerche per lo studio dell' antichità assira.* (Torino, 1872.)

geket hozzák fel a héber-assyr mythologiai közösség bebizonyítására. Tagadhatatlan, hogy a bibliai vizözön-teremtési- és a nyelvek eredetére vonatkozó monda feltűnő hasonlóságot mutat fel a mondák azon versiójához, melyet George Smith volt szerencsés nem rég Assurbanipal király bibliothekájában felfedezni. Ez, mondom, oly szemmel látható tény, hogy mindenki be fogja látni, hogy itt több mint véletlen találkozás forog fenn. De azt a nézetet már nem oszthatom, hogy ezen összefüggést a sémi őskorra kell visszavezetni, melyben a még egymástól el nem vált héberek és assyruok együttesen fejtették ki az illető mythusokat; nem oszthatom, ámbár az assyriologoknak majdnem kivétel nélkül ez a felfogása.

Nem oszthatom pedig az illető mythusok természeténél fogva. Mert nem ilyen bonyolódott az a mythusanyag, mely a régi ember szellemében fogamzik meg. A faji élet fokán a mythosalkotás a legprimitívebb természeti tünemények körül fordul meg. Mélyebb kérdések mint a kosmogoniai és az ethikai kérdés, valamint a nyelvek eredetének kérdése egy későbbi korban, a speculáció fokán, lépnek előtérbe. Ha tehát az említett assyr és a megfelelő bibliai mondák között feltűnő egybevágóságot tapasztalunk, úgy szerintem ezen tünemény nyitja egyszerűen azon *történelmi* időben keresendő, midőn a héberek huzamos ideig és elég közről érintkeztek a babylon-assyriai műveltséggel, úgy hogy világnézetük egyéb mozzanataival együtt, ezen kosmogonicus és ethicus mondákat is átvették tőlük. A Genesis könyvének legelején szereplő mondákat tehát a héberek a *babyloniai fogság idejében kölcsönözték* a hatalmas éjszaki néptől, mely között éltek, semmiképen pedig a faji együttélés ősidejében velük együtt nem fejtették ki. Még az illető mondák irodalmi redactiójából is kitűnik a szóban forgó mondai darabok babyloniai eredete *).

A phoenikiai nép részéről még annyi és oly késő korból való mythologicus szöveget sem birunk, mint birunk az assyriai nép részéről. De egy pontra nézve mégis előnyös helyzetben vagyunk a phönikiaiakat illetőleg.

Byblusi Philo ugyanis, egy Hadrián ideje alatt élő és görögül író bölcsész, néhány phönikiai kosmo- és theogoniát közöl azon

*) Ezen tételmet bővebben indokoltam : *Der Mythos bei den Hebrüern* című (épen sajtó alatt levő) munkám 10. fejezetében.

megjegyzéssel, hogy azokat a régi városi és templomi irattárakból merítő *Sanchuniathon* phönikiai nyelven írott műveiből fordította légyen görögre. Philo Byblius műve elveszett és csak azon töredékekből ismeretes, melyeket *Porphyrus* (*Contra Christianos* lib. IV. De abstinentia II. p. 94.) és *Eusebius* (*Praepar. evang.* I. cap. 6. 7.) őriztek meg belőle, mely töredékeket *Müller* a *Fragmenta historicorum graecorum* (Paris, 1849.) 3. kötetében kritikailag kiadva lehet találni. Ezen töredékek hitelessége tekintetében ugyan nagyon szétágazók a tudósok véleményei. A *Sanchuniathon*-nevet ugyan mindenki phoenikiai névnek ismeri el, de hogy személyt jelentett volna, azt általában kétségbe szokták vonni. Könyvczimet vagy *symbolicus* elnevezést sejtenek alatta; *Movers* mondai személynek tartja *Sanchuniathon*t, aféle *Tothnak* vagy *Hermesnek*.

De ha elismerjük azt, hogy az említett név — már most akár milyen jellegű — phoenikiai emlék, akkor nem hihetjük, hogy azt, a mit Philo Byblius e névvel összeköttetésbe hoz, merően újjából szopta volna, vagy pedig mint *Movers* *) nézi a dolgot, hogy Philo közleményei egészen más kútfőre vezetendők vissza, mint az általa említett byblosi irodalomra. *Lobeck* oly nagyra csigázza gyanúját, hogy nem Philo-nál kezdi kételyeit, hanem *Eusebiosra* sűti reá a *falsificatio* vádját. Nem kell bővebben bizonyítani ezen gyanú alaptalan voltát. Az ötvenes évek óta nevezetes tudósok megmenteni igyekeztek Philo és *Eusebius* becsületét. *Ewald* **), *Bunsen* ***) a németek részéről, *Renan* a francziák között †) és legújában a hollandi tudós *Tiele* oly értelemben nyilatkoztak ††), hogy *byblusi*

*) *Die Unechtheit der in Eusebius erhaltenen Fragmente des Sanchuniathon.* (Jahrb. f. kath. Theologie und christliche Philosophie. 1836. VII. 51—91. l.).

**) *Abhandl. über die phönikische Ansichten von der Welterschöpfung u. den geschichtl. Werth des Sanchuniathon.* Götting. 1851. és *Geschichte des Volkes Israel.* (3. kiad.) I. kötet 336. l.

***) *Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte.* V. kötet 240. l. kk.

†) *Mémoire sur l'origine et le caractère véritable de l'histoire qui porte le nom de Sanchuniathon.* (Mém. de l'Acad. de l'inscription et belles lettres XXIII. 1858. p. 241.

††) *Vergelijkende Geschiedenis van de Egyptische en Mesopotamische Godsdiensten.* (Amsterdam, 1872.) 446. l. kk. a kérdés bőven van minden oldalról bemutatva. Régibb időben *Sanchuniathon*t *Salamon* héber és *Hiram* phoenikiai király kortársaként tekintették; *Tiele* szerint a *selenkidák* uralkodása alatt élt.

Philo csakugyan eredeti kútfők nyomán szól a phönikiai mythologiáról, de hogy ezt az akkori idő iránya szerint görög mythologicus fogalmakkal zavarta össze, és így keletkezett az a *synkretistikus* előadás, melyet Eusebios és Porphyrios mentettek meg a tudományos kutatás számára. Meglehet, hogy az egyházatyának és az alexandriai bölcsésznek is van némi része e synkretistikus felfogásban. Nagy, és tán el nem is érhető mesterség a tökéletesen objectiv előadás. Az ember mindig egyéb ismereteihez méri az ismeretlen dolgokat. Görög ember csak a görög eszmekör világával nézhetett szembe közé a sanchuniathioni adatoknak. Ha ezt a kritika helyes álláspontjának elismerjük, akkor el kell ismerni másrésről azt is, hogy jogunk van a Philo Bybliusra visszavezetett mythológiai adatokból kihámozni bizonyos eredeti phoenikiai mythosmagot, melyet a tudósító a késő alexandriai hellenismus héjába burkolt. És ha ezen jogunkkal élünk, akkor azonnal ráakadunk oly mythusokra, melyeken mindjárt felismerjük a héber mythossal való rokonságot. Azok, kik Philo Bybliust hamisítónak nézik*), ezen rokonságot egyszerűen úgy magyarázzák, hogy Philo B. egyenesen a héber irodalomból, vagy tán a biblia görög fordításából vette át az illető

*) Ezeknél fogva mi Philot becsületes írónak tekintjük, és távol vagyunk attól, hogy hamisítással vádoljuk; de nevezetes, hogy Sanchuniathonra visszavezetett adatai alkalmat nyújtottak egy nevezetes hamisításra, mely az irodalmi mystificatiók terén ritkítja párját. Egy elég ügyességgel bíró tudós család ugyanis, névszerint *Wagenfeld Frigyes* (meghalt 1846-ban Brémában) 1836-ban azzal a tudós világot meglepő állítással lépett fel, hogy ő feltalálta teljes kéziratát Philo Bybl. azon munkájának, melyet addig csak Eusebios és Porphyr töredékes kivonataiból ismertek. Ki is adta ily cím alatt: *Sanchoniathons Urgeschichte der Phoenicier*. (Hannover, 1836.). A legelőkelőbb német tudósok is hitelt adtak neki; oly kifogástalan görögsséggel volt írva e munka, és tartalma oly meglepően illett a már ismert töredékekhez. Nem sokára alaposabb vizsgálat véget vetett a csempésző tudós dicsőségének. — Sokkal korábban nyújtott alkalmat ily mystificatióra *Berosos*, ki az assyriai régiségre nézve ugyanazon helyet foglalta el, mint Sanchoniathon a phoenikiaiaké; Berosos 260 körül élt Kr. e. és babyloniai kútforrások nyomán tudósít a babyl. kosmogoniáról. Az ő iratai is csak töredékesen jutottak reánk Alexander Polyhistor, Eusebios és Synkellos nyomán, kiknek adatait összegyűjté Richter *Berosi Chaldaearum historiae quae supersunt* (Lips. 1825.). Neki is akadt egy falsificator t. i. Nannius viterbói domokos személyében, ki *Berosi Antiquitatum libri V.* (Romae, 1498. és később többször utánnyomatva és fordítva) cím alatt a teljes Berosost mutatta be a világnak.

pontokat, és hogy aztán phoenikiai mondakincs-ként árulgatta. Renan is ezen nézetnek hódol. De a dolog úgy áll, hogy épen ezen rokonságban, mely a Philo adatai között és a héber mondák között létezik, lehet egyik jelét találni annak, hogy amazok valóságos phönikiai adatokon alapúlnak. És ez nemcsak Philo Sanchuniathon-jára nézve áll, hanem áll épen úgy a többi görög nyelven fennmaradt tudósításokra nézve is, melyek phönikiai dolgokra vonatkoznak *). Hadd említsek fel egy-két adatot, melyeken ezen rokonság észlelhető.

Legszembetűnőbb azon harc, mely *Shamîn-rûm*, a sátrakban lakó között, és a szőrös vadász, *Usov* között foly. Ezen harc egybevágó azon harcczal, melyet a héber monda szerint Ja'kôbh, a sátrakban lakó síma testű ember, a szőrös vadász 'Esáv ellen ví. Ja'kôbhról kimutattuk egyebütt, hogy neve nem jelent egyebet, mint a setét éjjeli eget **), a mi most annál bizonyosabb, minthogy azt látjuk, hogy a phönikiai mondában, megfelelő neve Shamîn-rûm azaz: magas ég, mit synonymnak tartok ezzel is Ábrâm = magas atya, mely név szintén az éjjeli ég egyik régi neve. *Usov* és 'Esáv egymásközti viszonyát, úgy gondolom, nem kell bővebben kimutatni; mindenki látja, hogy itt egy és ugyanazon név forog fenn, a görög átirás által persze egy kissé kifecszamítva, de mindamellet még elég világosan felismerhetőleg.

Még egyet akarok megemlíteni. Philo B. tudósítása szerint a phoenikiai monda *Chusor*-t említi mint a vaseszközök feltalálóját, a hajózás és a városi élet megalapítóját. Neve annyit jelent mint *megnyitó ávoiyivs*. Nem lehet ugyan biztos alapon a *Chusor* szót etymologice restituálni; de azon adat, hogy jelentése = *a megnyitó*, arra mutat, hogy itt a mythos egyik solaris alakjával van dolgunk. A héber Jiphtâch, ki megöli leányát = *ö megnyit*, épen úgy *Chanôkh*, ki 365 évig él és aztán mint sok egyéb solaris hős égbe száll, Ewald szerint = inceptor; hasonló jelentése van a rómaiak napistene nevének a *Janus matutinus*-nak. Ezen solaris jeleggel tökéletesen megegyezik az, hogy *Chusor* a földmivelő eszközök feltalálója és a városok megalapítója, tehát egybevágó a héber Kajinnal; úgyszintén az is, hogy ő találja fel a hajózást, egy általános

*) Ezeket összeállítva találhatni Geseniusnál: *Scripturae linguaeque Phoeniciae monumenta quotquot supersunt*. (Lips. 1837.) I. köt. 342. l. és kk.

***) Lásd fent 148. l.

solaris jellemvonás. A lenyugvó napról azt mondta a régi ember, hogy tengerre száll és a tengert hajón bejárja míg másnap reggel a túloldalon ismét partra száll.

II.

Ily adatok nyilván arra mutatnak, hogy szó lehet a sémi népeknek szoros rokonságban álló mythológiájáról; csak hogy az irodalmi emlékek hiányos és egyoldalú fennmaradása nem engedi hogy inductiv bizonyítékokkal erősítsük e tételünket.

De a mythológiának másik kútfeje, a nyelv, nem hagy cserben. Ha vizsgáljuk azon kifejezéseket, melyeket a sémi nyelvek teremtettek e két fogalom jelölésére: *nap* és *hold*, melyek a mythologia fő tárgyai között a legelőkelőbbek, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy

- a) ezen kifejezések jó része oly képzeteken alapszik, melyek számára a mythosban megfelelő felfogásból folyó elbeszéléseket találunk; hogy továbbá
- b) ezen kifejezések között, azok *közösek* valamennyi sémi nyelvben, a melyek valamely őseredeti mythosi felfogásnak felelnek meg; hogy következésképen
- c) ama közös neveket valamennyi sémi népek csak egy közösen kifejtett mythos álláspontján alkothatták; hogy végre
- d) ezen mythosi képzetek még a szétválás után is elég elevenen éltek az *egyek* népek szellemében, úgy hogy ezek külön-külön is alkottak elnevezéseket, melyek ama közös mythossal vannak összefüggésben.

Ha itt ismét tekintetbe vesszük azt, a mire már más alkalommal utaltunk, hogy az emberi szellemenben a kategoriák között legkorábban fejlődik ki a *tér* képzete, hogy a szellem legeslegelső működése, melyet a kultárgyak irányában érvényesít, az, hogy térben képzelet azokat, és hogy gondolkodása térben helyezi el a gondolkodás objectumait: akkor azon kérdés tekintetében, mely ez alkalommal foglalkodtat bennünket, is állni kell annak, hogy a mythosi képzetek között a legrégebb az, mely a napnak és holdnak a térhez való viszonyát ragadja meg. Az ember a napot és holdat úgy látja, hogy járnak, kelnek, sietnek, futnak, szóval *tért változtatnak, mozognak*. Igen könnyen érthető tehát, hogy a nyelv és a mythos legkorábban mint

mozgóról szól a *napról*. Különösen van ez így a sémi mythos és nyelv terén. Azon sok szó közül, melyekkel a sémi nyelvekben a nap elnevezésére találkozunk, mindnyájuk számára *közös* az, mely ezen mássalhangzó-csoportból: שמש van képezve:

arab.	<i>shamsun</i>	} nap
héb. phoen.	<i>shemesh</i>	
	<i>shimshîn</i>	
aram.	<i>shimshî</i>	
assyr.	<i>samas</i>	

Ezen névre nézve oly közösség létezik a sémi nyelvek között, hogy az assyr alakon kívül, mely a *sh* (ejtsd magyar *s*) helyett *s* (magyar *sz*) hangot tüntet fel, a rendszeren előforduló dialecticus hangváltozást (Lautverschiebung) sem tapasztalhatjuk ezen név különböző alakjaiban. Az a hangtörvény uralkodik t. i. tapasztalatszerűleg a sémi dialectusokon belül, hogy a héber *sh* (ש) -nek megfelelő aram. *t*, *th* (ܬ), arab. *ṭ* (ث) assyr. aethióp *s*.

héb. <i>shéloskhâ</i>	} három	<i>shâbhîr</i>	} törni	<i>mâshîl</i>	} példa
aram. <i>telâthâ</i>		<i>tebhar</i>		<i>mathlî</i>	
assyr. <i>salsutu</i>		<i>sabaru</i>		<i>masal</i> *)	
aeth. <i>śalîs</i>		<i>sabara</i>		<i>masala</i> (állani) **)	
arab. <i>talâtâ</i>		<i>ṭabara</i>		<i>matal</i>	

héb. <i>jâshabh</i>	} lakni,	<i>shémone</i>	} nyolcz
aram. <i>jethêbh</i>		<i>temânê</i>	
assyr. <i>asab</i>		<i>sammatu</i>	
aeth. <i>vâsaba</i>		<i>samanâtu</i>	
arab. <i>vataba</i>		<i>tam'inîn</i>	

*) *tamsil* v. *tansil* = hasonlóság l. Schrader *Die assyr. babyl. Keilinschriften*. (Leipzig, 1872. 203. l.).

**) A sémi nyelvekben e fogalmak: uralkodni, például szolgálni, valamint e praepositio: val. vel mind az *állás* fogalmából (valaki előtt, vagy vele együtt állani) indulnak ki. Az aethiop nyelv a *masal* gyökben mutatja fel az állás jelentését. A többi nyelvek e gyökből a származott, másodlagos jelentéseket fejtették ki. Érdekes, a mire nem igen ügyelt eddig tudtomra sémi nyelvész, hogy épen úgy, mint ugyanezen *masal* = állani-ból képezi az aethip e szót: *mesla* = együtt, -val, -vel, épen úgy a héber *'immâdt* = velem is ebből származik *'âmad* állani, mely aztán a *d* hang elvetésével *'im-mé* rövidült.

héb. <i>shôr</i>	} ökör	<i>shen'ijim</i>	} kettő	<i>she'eg</i>	} hó
aram. <i>tôrâ</i>		<i>tnên (trên)</i>		<i>{talgâ</i>	
assy. <i>su-urru</i>		<i>sanî</i>		<i>{sam. taglî</i>	
aeth. <i>sôr</i>		—		—	
arab. <i>taur</i>		<i>itnejn</i>		<i>talg*)</i>	

Ezen hangváltozást a shemesh szónak megfelelő dialecticus alakokban nem látjuk végbemenni, ha eltekintünk az assyrtól, hol az sh hang nem fordul elő **) és az arab alak második s-étől, mely dissimiláció folytán keletkezett. Ez szerintem arra mutathat, hogy a nap ezen neve már a faji élet fokán igen erős gyökeret vert a sémi társadalomban. Csupán csak az aethióp nyelv nem osztozik ezen közösségben; ott a nap neve *sahaj* ***).

De már most mi a nap ezen ősz-sémi közös elnevezésének etymonja? Soká még a legjózanabb etymologok is a legvadabb magyarázati kísérletek által fârasztották combináló tehetségüket, és ide-oda tévelygésük leginkább azon körülmény által segítettett elő, hogy van egy aramäeus szó: *shammêsh*, mely annyit jelent *szolgálni*. Még az óvatos Gesenius †) is a következőre vetemedett: »Equidem shâmash e quodam verbo reduplicato shimshêm ortum proprie stuporem expressisse conjicio a simplici radice שׁמ (shm) unde sol *shemesh* videtur dictus esse quia stuporem oculis faceret, ita ut eius aspectu hominum veterum rudiumque animi facile horrore et superstitione imbuerentur et ad divinos honores ei tribuendos commoverentur. Eodemque fortasse referendum est aram. *shammêsh*, ut ministrandi notio a stupore, admiratione et reverentia profecta sit.« Könnyen belátható, hogy a régi nyelvalkotó emberiség ily logikai ugrásokat nem tett, midôn tárgyakat és jelenségeket megnevezett.

*) Ezen hangváltozásról bővebben Merx *Grammatica syriaca*, (Halis, 1867.) I. köt. 96—98. l. — Dillmann *Grammatik der aethiop. Sprache*. (Leipzig, 1857.) 45. l. — Sayce *Assyrian grammar for comparative purposes*. (London, 1872.) 36. l.

*) Mindenestre elvesztette a régebbi időben birt hangot, mi épen ezen sh hangot illetőleg a sémiségben gyakori, mire nézve v. ö. Ewald *Ausführliches Lehrbuch der hebr. Sprache*. 8. kiadás (Göttingen, 1870.) 130. lap. Hiszen az aethióp nyelv is elvesztette sh-ét, melyet írásban még megjelöl, de a kiejtésben az egyszerű sz-szel azonosnak tartja. L. *Dillmann* e. h. 48. l.

**)*) Hogy honnan van épen az aethióp nyelvnek eltérése: azt neléz volna megmagyarázni. Mert azt alig lehet állítani, hogy az aethiópok a közös sémiségtől legelőször — és pedig még mielőtt a nap-nak közös elnevezését teremttették meg — váltak el. Hiszen a hold elnevezése az aethiópban is, mint látni fogjuk, megegyezik a holdnak ősz-sémi nevével.

†) *Thesaurus linguae hebr. et chald.* 1446. lap.

Úgy gondolom, legjobban nézte a dolgot kedves tanítóm, *Fleischer*, ki a *shmsk* gyöknek »*Den Begriff schneller Beweglichkeit, geschäftigen Hin- und Herlaufens*« tulajdonítja*), mivel egyrészt összefügg a *szolgálás*, másrészt ezen aram. derivatum *shum-schmân* arab. *sumsumân* = hangya (v. ö. Ameise és ämsig, emsig).

A nap (*shemesh*) is ennél fogva = *a gyorsan mozgó, futó*. »Mint a vőlegény, ki előjő szobájából, siet mint a hős, hogy *befussa pályáját*« szól a héber költő a napról (Zsolt. XIX. 6.). Hogy a nap ezen elnevezése mögött csakugyan mythosi képzetek lappanganak, azt bizonyítják azon mythosi elbeszélések, melyekben a nap mint *futó, szökő* jó tekintetbe. Egyike ezen mythosoknak a *Kajin-mythos*. *Kajin* a solaris hős, a vadász a sugarait, azaz nyilait (v. ö. *Strahl* = stréla, szlávban nyíl) lövellő, megöli testvéröcséjét *Hebhelt* (a szelet) és isten átka folytán futni kényszerül »mint kőbor és bujdosó a földön« (Genes. IV. 12.). A mythosalkotó ember a napot, melyet az ég boltozatán egyik helyről a másikra vándorolni lát, míg aztán estve a tengerbe süllyed, hogy ott bejárja a tenger mélyeit, és másnap reggel ismét a túlsó parton előtűnik és előlről kezdje vándorlásait, nyugtalan, kőborló, bujdosó életű hősnék nézi. Ilyen a vándorló *Odysseus* is a görög mythosban, és egyéb solaris hősök az árja mythológiában, kiket a bujdosás jellemez. *Midőn* az ember már az ethikai gondolkodás fokáig emelkedett, ezen bujdosást büntetésnek nézte, melyet a naphősnek szenvednie kellett egy elkövetett bűntény miatt. *Kajin* bujdosását a testvérgyilkosság büntetéseként fogta fel.

A héber mythosnak van még egy másik solaris alakja is, mely a bujdosás jellegét viseli. Mig *Kajin* *neve* maga nem tartalmazza etymologice a bujdosás, szökés képzetét, egy másik solaris alaknál ezen képzet etymologice is bennfoglaltatik azon névben, melylyel a mythos a solaris alakot elnevezte. E névre gondolok ugyanis: *Hâgâr*. A héber mythos élénk adja, miképen kényszerül *futni* *Hâgâr* a *mágas atya* (*Âbhrâm* t. i. mint kimutattuk: az éjjeli setét ég) és felesége *Sârâ* a fejedelemasszony (a hold, melynek neve a sémi és árja embereknél egyaránt fejedelemasszony, királyasszony t. i. *regina coeli* héb. *melekheth ha-shamajîm*) elől, kinek feltékenysége

*) *Levy Chaldäisches Wörterbuch zu den Targumim* című munkájához írt jegyzetekben II. köt. 578. lap. (Lipscse, 1868.).

arra bírja férjét, hogy űzze el házából Hâgârt. Hogy *Hâgâr* solaris jelentésű és jellegű, az kitünik abból is, hogy az éjjeli ég és a hold elől kell szöknie. De kitünik, magából a névből is. Hâgâr nem egyéb mint egyike a nap appellatív neveinek, melyek aztán azon nyelvtörténeti és lélektani processus folytán, mely a gazdag synonymiát egy pár érvényben maradt név elől háttérbe szorította, tulajdonnevekké változtak. Hâgâr tökéletesen synonym ezzel *Shemesh*, a mennyiben ez is amaz is = *a futó*. Maga a héber nyelv ugyan nem nyújt direct támpontot ezen etymologicus magyarázat számára, a mi könnyen érthető és semmiképen nem lehet feltűnő, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a héber nyelvkincset egy korlátozott irodalomból meritjük, mely csak legkisebb részét nyújthatja elénk a héber nyelvanyagnak. Ha tehát a Hâgâr nevet magyarázni akarjuk, igen helyesen cselekszünk, ha a dúsgazdag arab nyelvhez folyamodunk, mely első pillantásra szolgál azzal, a mit keresünk, t. i. a kérdésben forgó név etymonjával. Még az is, ki arab nyelvvel soha sem foglalkozott, ismeri e szót *higra* a történelemből. Tudja mindenki, hogy a muhamedán emberek így nevezik azt az eseményt, melyből időszámításuk kiindul, Muhammed szökését Mekkába Medinába. Azon embereknek, kik ez alkalommal osztakoztak szökésében, muhâgirûn-nak, vele szökőknek nevezik. Ez az ige t. i. *hagara* annyit jelent: *szökni, futni* és kétségkívül ebből származik a héber *Hâgâr* = futó, szökő. A héber Hâgârmythos ennél fogva nem mond egyebet, mint az indogermánok mythosa, midőn ezen szólásmóddal nevezi meg azt a viszonyt, mely a nap és a hold, illetőleg az éj között létezik. *Abhrâm* a magas atyának*), azaz az égnek két felesége vagyon: az ég fejedelemasszonya (a hold) és a *futó*

*) A sémi nyelvekben az ég a *magasnak* nevezetik. A magasság kifejezésére ezen nyelvek három gyöknek származékait használják; a) az עָלָה, b) a שָׁמַיָה, c) a רָם gyökéit. Az elsőből van képezve a héber *eljôn*, a másodikból a héb. *shâmajîm* ar. *samâ*, az égnek leggyakoribb neve a sémieknél. Ide tartozik ezen tulajdonnév is: *Shêm*, mely egyik mythosi neve a napnak. A רָם gyök van használva az aethióp *rajam*-ban, mi *eget* jelent és a tulajdonnévben *Abhrâm* (magas atya), mely, mint többször említők, az égnek egyik mythosi elnevezése. E név második összetételi eleme *Râm* = a magas, synonym ezzel *Shêm* és az *Abhrâm* név csak annyiban különbözik a *Shêm* névtől, hogy az előbbi név az *eget* mint egy számos család apját appercipálja, míg a *Shêm* névnél nem jó tekintetbe az, hogy *atya* . Tehát ugyanon viszony, mint midőn a görög mythosban a föld majd Δῆ (= Γῆ) μητηρ-nek, majd egyszerűen Γαῖα-nak nevezetik.

(a nap). A hold feltékenynyé lesz a nap ellen és reá birja férjét, hogy üzze el házából a napot. Így lett a hold az éjjeli ég egyedüli felesége. A nap szökik, és addig szökik, míg elérkezik a *látó forrásához*, azaz a *napforráshoz* (Genes. XVII. 7. 13.). Hogy ezen forrás alatt csakugyan a *napforrás* értendő, az kitünik onnan, hogy ezen forrásnál találkozunk *Shimshôn* (már pusztá neve is annyit jelent: *nap*) a per excellentiam naphős története alkalmával is (Birák k. XV. 19.).

Azon olvasók, kik a modern mythostudomány módszere és kiinduló pontja ellen skepsissel viseltetnek, azt gondolhatják, hogy Hâgârra reá tukmáltam a solaris jelleget. Szerencsénkre azonban ismét a rokon arab nyelvvel állhatunk elő, hol ugyanazon szó participiális alakja t. i. *al-hâgirâ*, a mi szó szerint annyit jelent: *szökő* (nőn.), a napnak egyik mellékneve, és akkor használtatik, ha a nap elérkezett délpontjára.

Az arab nyelv tehát mint látjuk appellatív jelentésben birja még a nap azon nevét, mely a héberben régóta tökéletesen elvesztette appellatív erejét és a mythos egyik nomen propriumává lett. Ugyancsak az arab nyelv *barâhi*-nak is nevezi a nap hőségét. Ezen szó szintén annyit jelent: *szökő*, ezen igéből *baraĥa*, héb. *bîrach* = szökni: »Mippenê Sâraj gebhirti ânókhî *bîrachath*« Sâraj elől, az én úrnóm elől vagyok *szökő*« így szól Hâgâr a sivatagban (Genes. u. o. v. 8.).

Látjuk tehát, hogy a nap ezen neve: *a szökő* a héberben épen úgy mint az arabban, eltagadhatlan kifejezésre talált, és szerencsés véletlen, hogy épen e pontra nézve a nyelv és a mythos alkalmas kiegészítőképen szolgálnak egymás számára. A héber mythos, a melyet az irodalom megőrzött, megmutatja, hogy a sémi nyelv mi alapon nevezi a napot szökőnek, az arab nyelv pedig azt bizonyítja, hogy a mythosi apperceptio megteremtette a nyelvben a maga megszilárdult kifejezését. Mert kétséget nem szenvedhet a gondolkodó ember előtt, hogy a napnak ily nevei mögött: *al hâgirâ*, *al-barâhi* = a szökő, megfutamodó, ugyanazon, vagy legalább is oly szellemű mythos lappang, a minőt a biblia a Hâgâr- vagy a Kajin-mythos alakjában megőrzött.

A napról szóló azon mythosi felfogás, mely róla mint *szökőről* beszél, egyik mellékes tovafejlése azon általános sémi képzetnek, mely a *shemesh* szó etymológiájából tűnik ki, hogy tudniillik a

nap *ide s tovajárkáló, kóborló*. Ezen képzet is nyilván való kifejezésre talált az arab nyelvben, hol a nap nevei között emlittetik az is: *al-gârij i* = a járó-kelő.

III.

Ismételnem kell azt, a miből a modern mythostudomány mint alapelvekből indul ki, tudniillik azt, hogy azon nevek, melyek a mythosokban mint tulajdonnevek szerepelnek szemeink előtt, a mythosalkotás idejében mind megannyi appellatív nevek voltak. Hágâr például eredetileg nem tulajdonnév, hanem ép oly appellativum mint *Sol* vagy *Ἥλιος* vagy *Aurora*, melyeket a mythológiából szintén mint tulajdonneveket ismerünk, ámbár még a mi érzékünkre nézve is megtartották appellatív természetüket. — A mythosi tulajdonnevek ennél fogva feltárják előttünk a nyelvek ősrégi fejlődési fokának gazdag synonymiáját, melynek egy nagy részéből mythologiai tulajdonnevek váltak. Így pl. a *Skhem*-ről múlt cikkünkben kimutattuk, hogy okvetlenül egyéb nem lehetett mint a nap egyik neve, mely ez igében *hishkêm* is nyilatkozik. Ez alkalommal a mythosból egy-két másik sémi nevet akarom reconstruálni a napnak, melyek azonban szoros összefüggésben állanak kiindulásom pontjával, t. i. oly neveket, melyekben a nap mint járkáló, mozgó, kóborló van felfogva. Egyet kell azonban előre bocsátanom, mi inkább irodalomtörténeti, mint nyelvtudományi dolog. Van a Genesis könyvének egy fejezete, a negyvenkilencedik, valóságos *crux interpretum*. A traditio rendesen Jákob áldásának nevezi, és mint ilyen mutattatik is be a bibliai író által. Jákob halála előtt egybehíja fiait és megáldja őket, vagyis inkább elmondja nekik, hogy »mi éri őket az idők végén.« Az exegeták sokat foglalkoztak azzal: mikor, mi czélból, hol szerkesztették ezt a talányszerű irodalomdarabot? Rendesen a józanabb kritikai iskolához tartozó magyarázók úgy fogják fel a dolgot, hogy ezen darabban (mintegy *vaticinia post eventum*) elvolnának mondva az egyes héber törzsek történetei és viszontagságai egészen a királyok korszakának derekáig. Tehát ezen korból valónak is képzelik szerkesztését. Én részemről egészen másnak és más-kép nézem a dolgot. Ezen irodalomdarab velejét tudniillik ősrégi időkből valónak nézem, mely később, midőn az abban felhozott vo-

natkozások érthetetlenekké lettek, mindenféle későbbi időből való toldalék által elvesztette eredeti jellegét, de a nélkül, hogy a kutatónak kétségbe kellene esni az eredeti jelleg felismerésére nézve.

Hogy röviden és világosabban szóljak, az úgynevezett »Jákob áldásában« fennmaradt töredékeit szemlélhetjük a héberek egy régi himnosgyűjteményének, mely a mythosi korból való, és mely a mythosi alakok, vagy istenekről elmondottakat tartalmazza. Szóval: valami Veda-féle. Ezen héber Vedában *Áshêr*-ről az mondatik hogy

»*Áshêr* által kövér az ő kenyere, és ő királyi (azaz fenséges) eledelt nyújt.«

A mythos a napnak tulajdonítja a föld termékeinek megérlelését (Sol fruges caloribus expedit *) és egyáltalában véve a földművelést és az élet kényelmeit. A fent idézett vers tehát egyik solaris hymnusnak töredéke, mely *Áshêr*-hez van intézve. Már ezen hymnus-töredékből is kiviláglanék az *Áshêr* név solaris jelentése. De azt, ki kétkednék benne, hadd győzze meg a nyelvtudományi analysis.

Az a kérdés: mit jelent ez a szó »*Áshêr*«? Mint tudjuk, mythologiai kutatásokban mindig ez a bökkenő. Rendesen »felix, beatus«-nak tartják; de nem kell bizonyítani, hogy a nyelvalkotás fokán az ember még nem dolgozik ethikai és aesthetikai fogalmakkal. Nézzük inkább az *ashr* gyöknek, melyből *Áshêr* van képezve, egyéb származékait. Ott van a héberben: *ashûr* = út mint főnév; az ige: *ishshêr* vezetni; a reduplicált (Píél) igető ezen jelentéséből az következik, hogy az egyszerű igető *âshar* = menni, járni **). Ennélfogva tehát a mi kérdéses szónk: *Áshêr* = a járó, menő, tökéletesen bele tartozik a nap elnevezéseinek azon kategóriájába, melylyel épen foglalkozunk. A *boldogság* fogalma, mely ezen gyök származékaihoz fűződik, csak másodlagos; körülbelül *előmenetel*

*) Tertullian *Ad nationes* c. V. ed. Oehler (Halae, 1849.) p. 347. A héberben mondatik a termésről: *tebhâôth shemesh* a nap hozománya.

**) Az *asher* relativ szó szintén ezen *ashr* gyökből van képezve és mint számos mutató szók a tér képzetéből indulnak ki, melyen mint fent láttuk, ezen gyök jelentése alapszik (mozgás). A rokon nyelvekben a megfelelő szók (arab: *atar*, aram: *athar*) helyet, nyomdokot jelentenek. Ezen összefüggésre legelőször egy magyar ember mutatott reá, a nagy *Schultens* erdélyi tanítványa *Csepregi* (*Dissertationes Lugdunenses* p. 171.).

(guter *Fortgang* mint a német mondja) a közvetítő képzet, mely a *járást* a boldogság jelentésével fűzi össze, hasonlóképen mint a magyarban is azt mondjuk, hogy *jól jár* valaki, *jól megy* dolga (a németben: *es geht ihm gut*, francziául: *il va bien*).

Az *Áshêr* szó ezen valódi jelentésének felderítését nagy nyereségnek tartom nemcsak a sémi lexiconra nézve, hanem a vallástörténetre nézve is. Átala egy másik mythologiai kifejezés, mely régi idők óta foglalkodtatja a vallástörténészeket és exegetákat, nyer világosságot és értelmet. A bibliából ugyanis ismerjük ezen bálványnevet *Ashêrâ*. Ezen név az Ó Testamentomban épen úgy használtatik bizonyos oszlopokról, melyekhez a pogány héberek, a kana'anacuskok példájára, isteni tiszteletet kötöttek, mint magának egy *istennőnek* megjelölésére is. Így pl. Birák k. III. 7. mondatik, hogy a héberek a Ba'alo'knak és Ashêrâ'knak szolgáltak; II. kir. k. XXIII. 4, 7., hogy a Ba'álnak, az Ashêrâ-nak és az egek összes seregének edényeket szenteltek, hogy az asszonyok házakat (valószínűleg sátrakat) szöttek az Ashêrâ számára. Szó van továbbá I. Kir. k. XVIII. 19. Ashêrâ próphétáiról; úgyszintén többször (I. Kir. k. XV. 13. II. Kir. k. XXI. 7. II. Chron. k. XV. 16.) említettnek az Ashêrâ számára készült faragványok. Mindezen helyekből kitűnik, hogy Ashêrâ istennév, és hogy magának az istenségnek neve átvitetett magukra az istennő számára készült oszlopokra; úgy hogy egy Ashêrâ felállításáról szól az író, midőn tulajdonképen az Ashêrâ számára felállított oszlopra gondol, valamint *Equâ*; a görögöknél az istennek is és a tiszteletére szánt oszlopoknak is a neve *). Másrésztől nem lehet kétség a fölött, hogy mit neveztek Ashêrânak és hogy a szaktudósok oly ferde úton járnak az Ashêrâ meghatározásában, az arra mutat, hogy mily állapotban szenved még mai nap a sémi mythologia és vallástörténet. *Gesenius* a régibb tudósok szerint »Dea Fortuna«-t talál benne »i. e. secundum Phoenicum Aramaeorumque mythologiam *Astarte* s. *Stella Veneris* alibi *Ash-tôreth* dicta, Baalis, ut videtur, socia et conjux **). *Movers*, ki a *jâshar* (= egyenes, a mi mindenesetre etymologice összefügg az *âshar* = járnai gyökkel)-ra gondol mint etymonra, az Ashêrâ-t »die

*) Lásd Aug. Knobel *Die Bücher Numeri Deuteronomium und Josua erklärt.* (Leipzig, 1861.) 271. l.

*) *Thesaurus* 162. lap.

Grade«-nek tartja »d. i. *grade Säüle*« *). Ha visszaemlékezünk egy fent idézett kitételre, hol *Bá'al Ashêra és az egek összes serege* említetik együtt, úgy nem marad kétség a felett, hogy mit jelent *Ashêrâ*. Ha *Bá'al* a napisten, a mi bizonyos, az egek összes serege pedig a csillagokat jelöli, a mi szintén kételyen kívül van, úgy *Ashêrâ* számára nem marad egyéb hátra mint az, hogy a *holdat* jelentse; és hogy az összefüggés megkivánja, miként a *nap* és az *ég összes serege* között a *hold* foglaljon helyet, azt egy másik helyből látjuk, hol ezen célra a hold egy ismeretes neve (*jârêach*) van alkalmazva, t. i. Deuteron XVII. 3.-ból: »Megy vala és imád más isteneket és meghajol vala előttök, a nap előtt, a hold előtt és az ég összes serege előtt.« Hogy *Ashêra* a holdat jelenti, az a mondottak szerint combinatio útján is tisztába hozható. De még világosabbá válik, ha az *Ashêrâ* szót nyelvilleg vesszük tekintetbe. Ezen szó t. i. nem egyéb, mint a fent elemezett *Âshêr* szó nőnemű alakja, tehát annyi mint: a *járó kelő* (femin.). Az pedig nem szorúl bizonyításra olyanok számára, a kiknek mythologiai képzetekről fogalmuk van, hogy ily szó: *napné* — mert az *Âshêr* (nap)-rel viszonyban ennek nőnemű alakja körülbelül ennyit jelent — vagyis a napnak felesége csak a *holdra* vonatkozhatik. Ime ismét egy félreértett és ennél fogva fel nem ismert szót menthet meg a mythostudomány a szótár számára. *Ashêrâ* ugyanis a régi héber nyelvben a *hold*-nak volt egyik neve: a vándorló (nőn.) mint egy *Diana omni vaga*.

IV.

Az *Ashêra* névvel áttértünk a *hold* elnevezéseihez, egyszersmind látván azt is, hogy valamint a nap elnevezésénél a sémi ember azon viszonyból indult ki, melybe a nap a térhez lép, mint abban *mozgó, vándorló*, épen úgy uralkodik ezen apperceptió a *hold* megnevezésénél is. De, így fog valaki kérdeni, a vándorlás, járkálás tekintetbe vétele a hold ép említett elnevezésében csak mellékes, úgyszólván véletlen dolog. Mint *Ashêrâ* a hold a járkálónak neje, *Ashêr-né*; vajjon *Ashêr-nő* is? azaz: bebizonyítható-e, hogy a hold elnevezésénél, tekintet nélkül azon viszonyra, melyben a mythos

*) *Religion der Phönizier* 562 lap.

a naphoz képzeli, a járkálás és kóborlás apperceptiója volt az uralkodó? Erre nézve felvilágosítást ad a holdnak azon neve, mely a *shemesh*-nek megfelel annyiban, a mennyiben mint amaz, valamennyi ismert sémi nyelv közös birtoka. Ezen közös elnevezés a következő:

Arab.	<i>Varḥun</i>	} hold, hónap
Aeth.	<i>Varecha</i>	
Assyr.	<i>Arhu</i>	
Héber.	<i>Jârê'ach</i>	
Aram.	<i>Jarchâ</i>	

Ezen csoport tünteti elénk a hold legeredetibb sémi elnevezését. Ez az, melyet mindannyi sémi nyelv egyaránt felmutat *).

Mi ezen csoportnak etymonja?

Maurer óta rendszeren a *jârâk* = flavus fuit-ból szokták értelmezni**), feltéve a *ch* és *k* hangok váltakozását. Ezen hangtani váltakozás a sémiségben persze elég gyakori és feltűnést nem okoz. Mindamellett esetünkben a »flavus fuit« nem szolgálhat a hold elnevezésének magyarázására; és pedig egy pár oknál fogva, melyre nézve az olvasó, úgy gondolom, egyet fog érteni velem.

1) Mai nap a pszichológiai nyelvnnyomozás bizonyossá tette, hogy a színérzék az emberekben sokkal későbbben ébredt, mint egyéb a legprimitívebb szellemi működés folytán támadt képzetek. Nem szükséges e ponttal bővebben foglalkoznom, minthogy azt *Geiger Lázár* két helyen oly világosan és oly gazdag apparatussal mutatta ki, hogy az olvasót bátran utalhatom a fájdalom csak torzóként kiadott »*Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft*« 2. kötetének idevágó kimutatásaira és ugyancsak *Geiger* halála után kiadott »*Zur Entwicklungsgeschichte der menschlichen Vernunft*« című genialis gyűjteményében található és e kérdéssel foglalkozó felolvasásra.

A színérzék az emberben oly előrehaladott fokon ébredt, hogy pl. a népek relative legrégebb irodalmi emlékeiben, a Védában, a bibliában, hol — különösen az előbbiben — az égről oly számos

*) Megemlítem, ámbár nem sürgetem, a hold kopt nevének látszólagos rokonságát: IOH. Valjon rokon-e ez ús arab alak is *jâh*, melyre nézve a lexicographok nincsenek tisztában az iránt, valjon napot jelent-e vagy holdat? nem akarom eldönteni.

**) L. Gesenius *Thesaurus* 630. lap.

vonatkozások között van szó, és róla tömérdek tulajdonság említetik, soha se találkozunk azzal, a mi későbbben oly közönséges fel fogássá lett, hogy t. i. *kék színű*. De még akkor is, midőn ezen érzék az emberek szellemében a kultúrgyakról való tudat tartalmát bővítette, az nem keletkezett függetlenül a tárgyaktól, úgy hogy bizonyos önálló színképzetet a tárgygyal, melyen ezen szintulajdonság észrevétegetett, összefüggésbe hoztak; hanem épen ellenkezőleg a színképzet a tárgyon függ, és oly tárgyakat, melyek színre nézve hozzá hasonlitanak, ezen tulajdonság tekintetében amaz előbbi tárgygyal azonosítottak, más szóval: az előbbi tárgy szintulajdonsága appercipialta a második tárgyat. Innen van, hogy a legrégibb színnevek nem a szint magát jelölik, hanem relativ szók bizonyos tárgyra nézve. Így pl. *κῠάρεος* eredetileg nem színnév, hanem *κῠάρος*; = aczél egy relativ származéka, és ha például a setét felhőről az mondatik: hogy *κῠάρεος*, ez annyit jelent, hogy az *aczél* bizonyos külső tulajdonsága appercipialja a felhőről való képzetet. Vagy a latin *caeruleus* nem *kék* hanem: *égféle*; ha már most egy kék tárgyról azt mondom hogy *caeruleus*, akkor azt mondtam, hogy ezen tárgy olyan mint az ég, nem pedig szorosán véve azt, hogy *kék*. A legtöbb színnevek, melyekkel a közönséges ember határozottabb képzeteket kapcsol össze, ilyen természetűek: pl. maga a szó *veres* azaz *vér*-színű, aztán *ibolya*-színű, *rózsa*-színű, *tuli*-piros, olyan mint a *hó*, mint a *korom* stb. De ha egy lépéssel tovább megyek, és az emberi szellem fejlődésének azt a fokát nézem, midőn a színképzet mint önálló képzet fejlődött ki, azt tapasztalhatom, hogy ezen képzet fölötte ingadozó, folyékony és határozatlan. Kék és zöld sok felnőtt ember által folyton összezavartatnak. Sok nyelvben azt tapasztaljuk, hogy ugyanazon egy szó a legkülönbözőbb színek megjelölésére szolgál *). Határozott jelleme csak az általánosabb színkategoriaknak van: *világos* és *setét* szín; ezen kategóriakon belől csupa ingadozás és határozatlan tétovázás. Feltehető-e tehát, ezeknek tekintetbe vételével, hogy oly ősrégi időben, midőn a még együttélő sémiek a holdat azon közös névvel nevezték meg, melyet a fentt egybeállított csoportban mutattunk fel, ezen elnevezésre egy határozott színképzet adott légyen alkalmat, az t. i. hogy a hold

) A sémiségre nézve ezt bővebben kimutattam fentt idézett könyvem (Der Mythos bei den Hebräern 163—178. lapjain).

sárgás színű? Úgy gondolom, ezt nem lehet joggal állítani, és annál kevésbé nem lehet, mert

2) Bizonyos, hogy midőn a szellemi fejlődés egy megfelelő fokán, a színképzet befolyt az égi testeknek elnevezésére, azt tapasztaljuk, hogy nem a *flavitas* volt az a színbenyomás, mely a holdnak nevet adott. Ennek kimutatására egy kis kitérést kell megengednem magamnak, mely azonban szoroson azon keretbe tartozik, melyet e cikkem kitértem számára. Azon nevek között, melyekkel különösen a héberék, a többi sémiekek kizárásával jelölik a holdat, ott van ez a szó: *Lebhânâ*. Mint mindenki látja ez a szó ismét nőnemű alak, és bámulatos dolog, hogy a szaktudósok nem ismerték fel azt a masculin nevet, melyhez e szó tartozik. *Lebhânâ* = alba. Grammaticae megfelel neki ez a szó *Lîbhân* = albus. Hogy fel nem ismerték eddig, miképen a héber mythosnak azon alakja, melyet a biblia Jákobh-al hoz viszonyba, *Lâbhân*, apja Ráchelnek és Léának, lexicologice egy ugyanaz a *Lebhânâ* masculin alapjával, azt csudálom. A Jákobh-Lâbhân mythos tudniillik beletartozik a mythologia azon csoportjába, melyben az éjjeli ég küzd a nappal.

Az éjjeli ég (Jákobh) legelteti a *fehérnek* (Lâbhân) nyájait; ki nem gondol itt a napnak (Apollónak) nyájaira, melyeket *Hermes* legeltet? Később az éj ellenkezésbe jut a *fehérrel*, és miután nyájának jó részét magáévá tette, elvonul tőle. A nap itt *fehérnek* neveztetik. Ezen körülményből is kitűnik az, a mint fõntebb hangsúlyoztam, hogy a színképzet, bizonyos állandó tüneményhez viszonyítva, mily folyékony és ingadozó még a szellemi fejlődés régibb fokain. Innen van, hogy a nap majd *fehérnek* neveztetik majd *vörösnek*. Jákobh nemcsak a fehérrel küzd, hanem bátyjával is, a szõrös *vörös* vadászszal *Edóm*-mal (Esau egyik neve). A fényességet a régi ember majd *fehértégnek*, majd *pirosnak* nézte. A vele összekötött színképzet még nem volt határozott és más-más alkalommal a *világos* színt — ez az állandó — *fehérnek* vagy *vörösnek* mondta. Ha a mi nyelvünket nézzük, ezen tünemény igen csattanós illusztrációt nyer. A mi *hajnal* szónk, mint *Hunfalvy* kimutatta, a *fehér* színre vonatkozik, (haj = hó); mindamellet azt mondjuk: *hajnalpir*, azaz: a *fehér pirossága*, és azon képzet, mely a hajnalt *vörösnek* nézi meg-állapodott nyelvünkben és költõink képzeletében:

. . . . »hús szelek

szól *Vörösmarty* »a *hajnalhoz*«

» *Lengnek ki nyílt rózsás öledből
S víg öröm ül piros arczáidban.*«

De még másként:

»**Ilma.** *Azt mondtad, asszonyom, hogy
Itt a hajnal honja van.*

Tünde. *Úgy van, Ilma, ott ama ház
Mely rőt tajtékből fuvalva
S csillaggal van koszorúzva
És e tündér kert megette
A szép hajnal birodalma.*«

Abban, hogy a mythos a napot majd a Fehérnek majd a Vörösnek nevezi, nincs tehát semmi feltűnő. Meg kell azonban jegyezniünk, hogy a sémieknél, későbbi fokon — és ezt bőven lehet az ará nyelvből és költészetből kimutatni — a nap megjelölésénél győzött a vörös szín, míg a fehér inkább a szürkületre, a hajnal kezdetére vonatkozik, és a holdra. A héber költő, midőn azt akarja mondani, hogy székenbe borúl nap és hold, az előbbiről azt mondja, hogy elhalványul, *fehérré válik* (bôshâ), a holdról hogy *elpirul* (châfrâ), amazt tehát eredetileg vörösnek, ezt fehérnek képzelte. (Jezs. XXIV 23.)*) A nap vörösségét, a mint az lassankint az éj fekete setétségéből fejlődik, felülmúlhatatlanul hasonlítja Hudibras a *rákhoz*

»And like a lobster boil 'd the Morn
From Black to Red began to turn.«

Ha megadjuk azt, hogy a Jákobh-al küzdő *Lâbhân* a na egyik régi neve, akkor azt is látjuk, hogy a *Lebhânâ* szó ép oly viszonyban áll hozzá, mint az *Ashêrâ* szó áll az *Âshêr*-hez, valamin másrésztől ép ez utóbbi viszony (*Ashêrâ*-*Ashêr*) bizonyossá teszi *Lâbhân* szónak solaris jelentését. Mert azt mindenki látja, hogy *Lebhânâ* csak *Lâbhân*-ból származhatott nyelviileg.

Világos ennél fogva, hogy a hébernek a holdat, midőn azo behatástól indultak ki, melyet színe az érzékekre tesz, nem *flav* nak, hanem *alba*-nak nevezték, és ha nem félnék attól, hogy eze érdekes tárgy a kellő határokon túl csábithatna, a sémi irodalomból még számos későbbi a költészet köréből vett adatokat hozhatnák f

*) *Bôsh* = arab. *bâda* = fehérnek lenni; a *châfar* tő pedig a *chmr* cs porthoz tartozik, mely vörös színt jelent.

erre nézve. Most csak röviden azt akarom megemlíteni, hogy az arabs költészetben a hold *fehér* fényéről szólnak mindig és az assyr feliratokban egyszer a hold az *ezüsttel* hasonlítottatik össze, míg a nap *arany*nak neveztetik. Így áll tehát a sémiségben a holdról való szinképzet.

A sémiekek közös hold-neve, melyből kiindultunk, tehát mindenestre más alapon alakult, mint ezen specialis szinképzet alapján. Én a dolgot így fogom fel. A fentt egybeállított csoport közös etymonja ez: אַרַח (ârach), a mi annyit jelent: *utazni, vándorolni*; *ôrach* = út, *ôrêach* utas. A héber *jârcach* szerintem nem egyéb mint ezen *ôrêach* egy mellékalakja, és jelentésére nézve vele megegyezvén = az *utazó, vándor*. Az eredeti alakot még az assyr nyelv tünteti fel, hol a kezdő hang pusztán spiritus lenis magánhangzóval, valamint az assyr nyelv többnyire ott, hol a sémi dialectusok *v* vagy *j* hangot mutatnak fel mint kezdő hangot, még csak spiritus lenissel bir, p. o.:

assy. *asa* kimenni héb. *jâšâ*

» *asab* lakni » *jâshâbh* arabs. *vatab*.

Ezen eredeti spir. len. közvetlenül *v*-vé lesz, és a hangváltozás ezen stádiumát mutatja fel az arab és aethióp nyelv. A héber nyelvben egyébütt is ezen kezdő *vâv* hang *jôd*-dá változik. pl.:

ar. *valada* szülni héb. *jâlad*

» *varada* leszállani » *jârad* stb.

A héber nyelv oly annyira kerüli a *tô* kezdetén a *v* hangot, hogy némelykor ott, hol a *tô* kezdetén az arabban és aethiópban *vâv* hangot látunk, a megfelelő héber alak ezen *vâv*-ot beljebb a *tô* közepére tolja, miáltal a gyök középső mássalhangzójának jut a kezdő szerepe. Így keletkezett:

arabs *vaḥa* nyilvántani-ból héb. *chivvâ*

» *vašija* parancsolni-ból » *šivvâ**)

Rendesen pedig arabs *v*-nek *tô* kezdetén héber *j* felel meg, mindkettő pusztá *alef* azaz spiritus lenisre megy vissza. Némelykor mindkét alakot látjuk egymás mellett. Ilyen:

*) Ha nem tévedek, úgy Esdrás VIII. 17. szövegében olvasható אַרַח־אֲרַח־אֲרַח־ (kethibh), hol a massorethicus javítás אֲרַח־אֲרַח־אֲרַח־t olvasat (kerí) a אֲרַח־ gyöknek ezen régebb alakját אֲרַח־ (kezdő *vâv*-val) tünteti fel. Csak az nem érthető, hogyan tévedt ezen archaismus épen oly későkori textusba, minő Esdrás könyve?

ar. *ahad* héb. *echâd* mellett = *egy*
 » *vâhid* » *jâchîd* [mi különösen *egyetlen*-t jelent.

Ezen osztályba tartozónak vélem a varh, járêach stb. csoportot is. Az alef-es אהד gyökből származik, és ennél fogva jelentése nem egyéb mint: *a vándorló*.

Ebből az világlik ki, hogy a régi sémiekek a holdat is mindekelőtt annak mozgásáról, szüntelen vándorlásáról és kóborlásáról nevezték el. Még a későbbi héber költő is a holdat ezen epithetonnal látja el: *hólêkh* = a menő (vejârê'ach jâkâr hólêkh. Jób. XXXI. 26.). Ezen nyelvészeti tény mögött, közös mythosi képzetek lappanganak, de melyeknek kevesebb a nyoma, mint a megfelelő solaris mythosoké. Ki van ugyanis mutatva, hogy a lunaris mythos és vallás megelőzte a solarisat, és így könnyen érthető, hogy az utóbbinak maradványai kiszorították azt, mi az előbbienekből fennmaradt.

V.

Az eddig előadottak nyelvészeti és mythostudományi fontosságukon kívül, még két inkább pszichológiai igazságnak szolgálnak bizonyító adatokként:

1) Már múlt cikkemben oda mutattam arra, hogy a képzetek alakulásában a tér kategóriája bir prioritással az idő kategóriájával viszonyban. Ámbár a pszichologia tudományában ezen igazság nincsen általánosan elismerve a szakkutatók által*), a nyelvészet által nyújtott adatok mind mellette szólnak és bátran mondhatjuk, hogy a képzetek alakulása kérdését, mind pszichológiai, mind kulturtörténeti tekintetben, első sorban a *nyelv* tudományos összehasonlító szemlélete van hivatva véglegesen eldönteni. Oly pontokra nézve tehát, hol a nyelvtudomány alapján nyert philosophiai eredmények nem egyeznek azzal, a mit az a prioristicus gondolkodás mint megdönthetetlen dogmát állít, ott minden habozás nélkül az előbbieneket kell elismernünk mint döntő tekintélyt az utóbbinak

*) Hazánkban, kitűnő bölcészünk *Kármán*, kinek magam is köszönöm a tér- és időképzet geneticus fejlődéséről való azon felfogásomat, melyet mythológiai kutatásaimban érvényesítettem, úgy egyetemi előadásaiiban mint a tolia alatt levő pszichológiai munkájában, bizonyítja a térképzetnek priori

rovására. Biztos tudás legjobban biztos objectiv adatokra támaszkodik. A nyelvet pedig minden ember biztos adattárnak tekintheti az emberi gondolkodás genesisének kifürkészésére nézve.

A nap és hold közös, azaz legrégibb sémi elnevezései a *tér* kategóriájából indulnak ki. Ezen égi testek *viszonya a térhez*, azaz mozgásuk, szolgál ez elnevezés alapjául. Ez is egy adat amaz általános pszichologiai tétel bebizonyítására nézve.

2) *Geiger Lázár*, mint ismeretes, nagy könyvének első kötetében annak bebizonyítását vállalta el, hogy a nyelvalakulás külső organuma: *a látó érzék*, azaz, hogy a nyelv a külső tárgyakat azon benyomás szerint nevezi el, a melyet azok a látásra, nem pedig, mint sokan hitték és hiszik, azon benyomás szerint, a melyet a hallásra gyakorol (onomatopocesa). Ugyanezt látjuk a nap és hold legrégibb sémi elnevezéseinél. A *tér* képze, mely ezen elnevezésekben érvényre jut, csupán csak a látásból indul ki és csupán csak vele függ össze. Midőn a sémi emberek legelőször nevezték el a napot és a holdat, ezen elnevezés eredménye volt a látás útján alakult képzetnek. A *látással* függnek össze továbbá a napnak még egyéb elnevezései is a sémi nyelvekben és a mythosban, azok tudniillik, melyek a napot *fényének* kiemelésével nevezik el, és ilyen a fent említett aethióp név *sáhaj*, melynek jelentése *fényes* *), továbbá azok, melyek a nap gömbölyü vagy kerek alakjáról szólnak; ilyen mythosi név véleményem szerint p. o. *Zebhûlûn*, melynek jelentése = gömbölyü **). A lenyugvó *Zebhûlûn*-ról, azaz a lenyugvó napról mondja az az ősrégi hymnosgyűjtemény, melyet fent a héberék Vedá-jának nevezünk:

»*Zebhûlûn lechôf jammim jishkôn*«

azaz:

»A gömbölyü a tengerek partján nyugszik le.«

Csakugyan a ki a tenger partján szemtanuja volt a nap leal-

*) Ide tartozik e napnév is *cheres*, mely a fényből indul ki.

**) Gesenius *Thesaurus* 403. lapján a ܠܘܠܘܢ gyökről ugyan ezt mondja: »de nostra quidem sententia i. g. ܠܘܠܘܢ rotundus fuit, rotundum fecit«, de a kérdéses tulajdonnevet *habitatio*-nak fordítja; könnyű belátni, hogy személyt nem neveznek soha »kvartély«-nak. Gesenius a *Zebhûl* szóból indul ki, mely a szövegekben *lakást* jelent. Megjegyzem azonban, hogy a sémi nyelvekben a *lakás* szónak sokszor gömbölyűséget jelentő etymonja van p. o. *dâr* = *habitare*, és *circumire* mint fön. *dâr* = *orbis*, arab. *dâra* = körüljárni.

dozásának, az megérti azt, hogy épen a lenyugvó napot, midőn »a tenger partján száll le nyugalomra« nevezte a régi mythosalkotó ember per excellentiam »a gömbölyűinek.«

Ezekből következik aztán, hogy

3) Valamint a látó érzékből támadó képzetek között relative igen későn fejlődött ki azon qualitativ képzet, mely a dolgokkal szintulajdonságokat köt össze, úgy a nap és a hold elnevezései között azok, melyek már bizonyos határozott színeképzetre vonatkoznak, későbbi eredetűek azoknál, melyek ama tárgyak viszonyát a térhez veszik tekintetbe. A későbbi fokon keletkezett nevek közé tartoznak azok az elnevezések is, melyekben a nap *hatása* az emberre és egyéb földi lényekre volt a kiindulási pont. Ilyen azon név, melyet a többi dialectusok kizárásával a héber nyelv bir közösen a phoenikiai nyelvvel. A héberben találjuk ezt a szót *chammâ* = nap; tulajdonképen: melegítő. Kétséget nem szenved, hogy ezen feminin szó (*â* nőnemű végzettel) megfelel a mythosban előforduló ezen alakkal: *Châm*, mely ugyanazt a szót tünteti elénk himnemű alakban. A mythosi *Châm* tehát nem egyéb mint a *meleg* (déli) *nap*, mely ellentétbe helyeztetik *Sém*-mel, kiről fent láttuk, hogy régi neve az éjjeli égnek (= a magas). Csakhogy ezen esetben a himnemű és a nőnemű alak nem oly viszonyban állanak egymáshoz, hogy amaz solaris, emez lunaris elnevezés (mint *Ásher* és *Ashêrâ*, *Lâbhân* és *Lebhânâ*), hanem mind a kettő solaris természetű*). A phoenikiai nyelv is birja ezt a napnevet, de már csak vallási természettel, mert a *Chammân* a phoenikiai emlékekben nem jelenti a napot pusztán mint égi tüneményt, hanem mindig csak a *Deus Solaris*-t és rendesen mint *Ba'al Chammôn* fordul csak elő**. De minthogy kétséget nem szenved, hogy a vallásban szereplő istennevek mindig egy régibb fokon tiszta mythosi, még isteni jelentéssel sem bíró, alakok voltak, világos egyszersmind az is, hogy a héber *Châm*, melynek a hébereknél csak mythosi szerepe van, és a phoenikiai istennév: *Chammôn* egy régibb mythosi közösségre en-

*) Hogy a fent kimutatott adatokat kiegészítsem, még felemlítem *Dân*-t és *Dînâ*-t, mely két név a héber mythosban szerepel. Szerintem ezen két név is correlative viszonylik egymáshoz; az utóbbi feminin alakja az elsőnek. Mindkettőnek gyöke דן , mely az assyriai nyelvben *mozgást* (az arabban: közeledést) jelent; tehát a solaris nevek fenntebb kifejtett csoportba tartoznak.

***) Gesenius *Monumenta*. 170. lap.

gednek következtetnünk. Hogy mennyiben tartozik ezen csoportba az assyr *chamâmi*, mely *világtájakat* jelent *); e pillanatban nem merném eldönteni.

VI.

Még csak egyet.

Nemcsak azok az elnevezések támadtak későbbi korban, melyek az égi testek hatását az emberre veszik tekintetbe, hanem azok is, melyekről fenntebb láttuk, hogy nyelvtani alakjukat tekintve, bizonyos correlativ viszonyban állnak egymáshoz, különösen úgy, hogy két név egy nyelvgyök származéka, de oly módon, hogy a napnév masculin alakú, míg a holdnak neve ugyanezen alakot mutatja fel feminin végezettel. A mythos- és a vele párhuzamosan induló nyelv-alakulás már magasabb fokig haladt, midőn a különböző égi tüneményeket *rokonsági* vagy egyéb viszonyba helyezi egymáshoz, mint az, mely a legelső behatás szellemi eredményét tünteti elénk. Imnen van, hogy a napnak és holdnak közös, tehát legrégebb sémi elnevezései, tökéletesen *önálló*k, és arra engednek következtetni, hogy a régi ember ezen égi testeket anélkül szemlélte és nevezte meg, hogy közöttük bizonyos, a családi életből merített viszonyt képzelt volna.

Nevezetes dolog azonban az, hogy míg azon közös elnevezés, mely valamennyi sémi nyelvben a napnak és a holdnak megjelölésére szolgál, ezen égitestekre egész általánosan, azaz a tünemény egyes stádiumainak tekinteten kívül hagyásával, vonatkozik: addig az egyes dialectusok kifejtettek külön elnevezéseket a tünemény egyes stádiumai számára. Hogyan értem ezt? A *shemesh*-csoport valamint a *Varh*-csoport egyes tagjai, annyit jelentenek, hogy nap, hold, nem pedig hajnal, déli nap, estveli nap stb., vagy újhold, teljes hold stb. Ezen egyes árnyalatok kifejezésére csak a dialectusok alkottak külön-külön elnevezéseket. Ha azonban e tekintetben a dialectusok között némi összhangzás mutatkozik, úgy azonnal észreveszszük, hogy ezen összhangzás összefüggésben van amaz általános mythosi apperceptióval, mely a nap és hold sémi elnevezése alkalmával jut érvényre.

*) Schrader *Die Keilinschriften u. das A. T.* 347. lap.

Nem lehet itt feladatomban, az ide vágó sémi elnevezéseket mind egybeállítani. Ez túlságos terjedelmet kölcsönözne ezen cikknek, mely nem akar egyéb lenni, mint egy bevezető kísérlet. Példaként azonban kiemelek egyet.

Azon sok kifejezés között, melyeket a sémi nyelvekben ezen fogalom megjelölésére találunk: *kora reggel*, ott találunk többet, melyekre nézve nem tapasztalunk hangtani azonosságot a dialectu-sokban.

Másként áll a dolog az illető elnevezések egyikére nézve, és ez:

héb.	<i>shachar</i>	}	hajnal, reggel.
arab.	<i>sahar</i>		
chald.	<i>shacharâ</i>		

Ha ezen csoportnak etymonját kutatjuk, azonnal belátjuk, hogy ezen elnevezés tökéletes synonymja a *shemesh* csoportnak. Hogy pedig az etymon iránt könnyebben juthassunk tisztába, nézzük annak hangtani rokonait. A héber nyelvben ezen ige *shachôr* = keresgélni, ezen főnév *sôchêr* = kereskedő, az arabban az utóbbinak a hangtörvények szerint tökéletesen megfelelő *sâhîr* = kuruzsló; az aram. nyelvben *sechar* = körüljárni, *sachar* = ide s tova járkálni, *sechôr* = köröskörül. Az aramaeus dialectus jár mind e között legközelebb a csoport közös tőjének eredeti jelentéséhez. A **שחר, שחר** csoport származékai tudniillik mind visszamennek az *ide- s tova járkálás* fogalmára. A *keres* igének héber szava ennél fogva tulajdonképen annyi mint = járkál ide oda. Az pedig igen egyszerű, hogy az arabs ember a kuruzslót, ki helyről helyre vándorol (még mai napig is), *vándorlónak*, *utazónak* nevezte. Épen így vagyunk a kereskedővel. A régi idők kereskedője a szó legszorosabb értelmében *utazó*, *vándorló* volt; legyen elég e tekintetben a karavánokra emlékeztetni. A kereskedőnek ily értelmű elnevezése nemcsak a sémieknél találtatik, hanem találtatik épen úgy a latin *mercatorban* és a görög *ἐμποροῦς*-ban (ebből: *πειρω*), mindkettő *utazót* jelent*).

Ezek tekintetbe vételével könnyű belátni, hogy a fentebb feltüntetett szócsoporthoz, mely a reggeli napot ugyanazon tő származik.

*) Lásd cikkemet: *Mahammedán utazókról* a »Földrajzi közlemények« III kötetének 98. lapján.

mazékaival nevezi meg, tökéletesen azon mythosi apperceptióból indul ki, melyen maga a *shemesh* elnevezés is alapszik. A *vándorló*-nak nevezték a sémie a reggeli napot, a mint a hegy mögül előtűnt és a láthatáron mindig előrehaladva megkezdé pályafutását. Ezen momentumban keresendő a kérdésben forgó szócsoport etymonja, semmiképen pedig mint *Meier Ernő* és mások akarják, azt a *shâchôr* = fekete szóval combinálva, a *colore pullo et obscuro* magyarázni*). Ezen nézet tökéletesen absurdum. Mert, egészen eltekintve attól, a mit fenntebb a színeképzetek keletkezéséről mondtunk el, józan eszű ember nem foghatja fel azt, hogy a régi emberek valamikor a hajnalt a *fekete* vagy egyáltalában véve *sötét* színnel hozhatták volna kapcsolatba. Söt épen ellenkezőleg, a sémi nyelvekben és a sémi költészetben azt tapasztaljuk, hogy míg az előrehaladott nap rendesen vörös színűnek nézetik (azonban fehérnek is, már t. i. mint világosszínű), addig szeretik a nap első stádiumát a fehér színnel kapcsolatba hozni. Az arab költészetből számos helyet hozhatnék fel, hol ezen képzet élénk költői hasonlatok által van feltüntetve. Az éjjel — Abu-l-'Alâ al-Ma'arrî szerint — megvénül és fekete hajai közé *fehér* szálak vegyülnek: — hajnalik, s. tef.

Mindezt csak azért hoztam fel, hogy egy világos példán mutassam ki, hogy ottan, hol a nap haladásának egyes stádiuma a sémi nyelvekben oly elnevezés által van megjelölve, mely több dialectusban közös s ennélfogva a közös sémi fajkorszakból való, ott azt tapasztalhatjuk, hogy azon mythosi apperceptio uralkodik, melyről a *shemesh* csoport elemzése alkalmával szólottunk: a *mozgásé, haladásé, vándorlásé*. Könnyen érthető aztán az is, hogy ezen szóhoz *shachar* = hajnal, a különféle sémi népeknél ugyanazon mythosi felfogás fűződött. Általános mythosi képzet ugyanis az, mely a napot szarvakkal látja el; ez az indogermán, az amerikai s a sémi mythológiában egyaránt előfordúl, minthogy mindnyájan a napsugarakat többek között *sarvaknak* nevezik, a honnan van aztán, hogy a vallásos ikonographiában épen úgy mint a mythologiai művészetben, a sôlaris alakok, hősök s istenek szarvasan mutattatnak be. De különösen a héber és arab nyelv egyezik meg abban, hogy a *felkelő* napot, a *shachart* s *sahart* nőstény szarvasnak mondják.

*) *Hebräisches Wurzelwörterbuch* 171. lap. *Thesaurus* 1392. lap.

A héber nyelv szől *ajeleth has-shachar* »a hajnal nöstény szarvasá«-ról és a *jazálá*, a mi ugyanannyit jelent, hasonlóképen előfordul a napnevek arabs synonymiájában az arab philologok és költészetmagyarázók azon különös megjegyzésével, hogy csupán csak a felkelő napot lehet *jazálá*-nak nevezni. Ide értem azon héber irodalomdarabnak, melyet fenntebb a héberek Vedájának neveztem el, azon kitételét, hogy:

Natálí ajílá shelúchá

azaz:

»a font hajfürtü (ezt jelenti a Naftáli szó, ha fordítjuk) gyors futásu szarvas.«

(Genesis XLIX. 21.).

és nehézség nélkül láthatja be mindenki, ki ismeri a mythosi phraseologia sajátosságait, hogy a mythostmondó ember a napot *font hajfürtü*-nek mondja, a mi általános mythosi felfogás. A héber mythos legkiválóbb solaris alakja *Shimshôn*, a nap, hajfürteit veszti el midőn megvakul — besetetedik. *Delílá* levágja a nap fürteit.

VII.

Véletlenül történt, hogy épen *Delílá*-ra került a szó. Amúgy is vele és synonymjaival kell a hátralevő sorokban foglalkoznunk.

A felkelő napról azt láttuk, hogy a sémi nyelveknek van megjelölésére egy, ha nem is mindnyájuk számára, de legalább egy jó részükre nézve közös kifejezés, mely mint magának a napnak általános neve azon legrégebb képzetből indul ki, mely a tárgyakat a *térben* helyezi el. A *lenyugvó napra* nézve nem ismerek egy ily *közös* szót.

Tudom, hogy némely olvasóm ezen állításom ellen kész előállani egy súlyos czáfolattal, felhozván tudniillik a következő csoportot:

héber:	‘ <i>erebh</i>	}	nap lenyugta, est.
arab:	<i>garb, majrib</i>		
aethióp:	‘ <i>araba</i> (ige: occidit sol)		
aram:	‘ <i>arabhâ</i>		
assyr:	‘ <i>iribu</i>		

Ezen csoport egy oly közös elnevezését mutatja fel az *estnek*, mely közösségére nézve bátran vetelkedik a *shemesh* és a *varh* csoporttal.

Azonban tekintetbe veendő, hogy az ép feltüntetett csoport az estvelt nem mint a haladó nap egyik stádiumát nevezi meg, hanem tekintet nélkül a napra, a kezdődő setétségre vonatkozik. Más szóval a nap elmúltát, eltünését jelöli meg. Az 'erebh stb. oly szók, minők a *lajil*, *lejl* stb., melyek a sémi nyelvekben az *éj* megjelölésére szolgálnak, és magukban véve nem állanak semmi viszonyban a naphoz. Valamint a *lajlá*-nak ellentéte a *jóm* (dies), úgy van — hogy csak a héber irodalomra, mely a régi sémi irodalmak közt a legátlátszóbb szövegekkel szolgál, legyen tekintettel — az 'erebh-nek ellentétéképen is mindig *bóker*, nem pedig *shachar*, mely csakugyan a nap (sol) kezdő stádiumát jelöli, felemlítve. »Vajehí 'erebh vajehí *bóker*« így végződik a *hexaemeron* felsorolásának minden egyes cikkelye a bibliai genesis első fejezetében, és ezen helyeken kívül egy egész sereg példa kínálkozik. Felemlitem csak a következő helyeket: Exodus XVIII. 13, 14., Levit. XXIII. 32., XXIV. 3., Num. IX. 21., Denferon. XXVIII. 6, 7., Zsolt. LV. 18., Jób IV. 20., I. Chron. XVI. 40. stb. Csak a késő és nem annyira eleven mint iskolai nyelvhasználat, teremtette e két correlatív terminust *shacharith* és *arabhith*, mely a talmudi nyelvben a reggeli és estveli áldozatról, imáról, vagy pedig adverbialiter magáról a megfelelő időről használtatik *) Egy igen késő midrâsh még ezt az igét is alkotta mesterségesen: *hishchîr* (ad analogiam *toî hishkîm*) a *he'erîbh* ellentétéképen **). A régi és élő használat a *shachar*-t nem ismeri mint az 'erebh szó correlativumát, hanem mint ilyent mindig csak *bóker*-t ismer.

Az 'erebh csoportot tehát nem lehet ezeknél fogva czáfolatként felemlíteni. Ki akarok azonban mutatni egy pár elnevezést, melyek a héber mythosban a *lenyugvó napot* jelölik és következésképen a régi héber nyelvben ugyancsak ezen tünemény megnevezésére szolgáltak ***).

Láttuk, hogy a mythos- és a vele egyfoku nyelvalkotásban a

*) A *Mechiltâ* nevű régi midrâshban is. (ed. Friedmann. Bécs, 1870. 47. lapon) a két utóbbi *îh* képzős szó úgy használtatik, mint a régi *shachar* és 'erebh.

***) Leviticus rabbâ sect. 19.

****) Hogy a *Zebhûlân* név is e csoportba való, arról fennt szólottunk.

nap mint *vándor* lépett a szellem elé. Egész nap egyfolyton vándorol és ha lenyugszik, ez nem egyéb mint a vándor nap beléfáradása a sok útba. A mi költőnk is így mondja, hogy:

»Mondani
 Hogy hét órákor és ötven perczkor nyugodott le
 A *ragyogó vándor* s akkor tölté ki *robotját*.«

Arany J. *Az elveszett alkotm.* I. én. 36. v.)

Ha tehát a sémi, vagy már most közelebbről, a héber mythos és nyelv a *ragyogó vándor*, midőn *robotját kitöltve* lenyugszik, így nevezi: *a fáradt, a bágyadt*, úgy ezt igen természetszerűnek és az általános mythosi felfogásból folyó dolognak tekinthetjük. És csakugyan van ilyen kifejezése a héber mythosnak több. Némelyike ezen kifejezéseknek csupán csak a *nyugvást*, vagyis inkább a nyugvásnak indulást emeli ki, anélkül hogy maga a név a *bágyadt*-ságra különös súlyt fektetne. Ilyen e szó: *Nôach*, melyet a héber mythosból ismerünk. Jelentése: *a nyugodó*. A lenyugvó nap az, mely a mythosokban, a hajózást találja fel. A tengerbe szálló nap hajón folytatja útját a tulsó partra, hol másnap reggel ismét a tengerből kiemelkedik. Hogy *Nôach* egy solaris név, arról tanuskodnak sok körülmények. Ő szerepel a héberek kulturmythosában*). A földmivelésre szolgáló eszközöket ő találja fel »nyugalmat szerezvén ez által« az embereknek »munkáiktól és kezeik fáradalmaitól, melyet a föld okozott, miután megátkozta azt Jehova« (Genesis V. 29.). A bortermesztést is *Nôach* kezdi meg valamint ő az egész emberiség ősapja három fia *Shêm*, *Châm* és *Jepheth* által. Ő vele van végre kapcsolatba hozva a társadalmi törvények keletkezése és a természet rendes törvényszerűsége (u. o. VIII. 22., IX. 4. 15.); csupa oly vonások, melyek nyilván mutatják *Nôach*nak jellegét mint kulturhősét és következőképen mint solaris alakét. A név, mint mondám, arra mutat, hogy *Nôach* a lenyugvó nap régi neve; maga ezen név nem tartalmazza egyszersmind azt, hogy a lenyugvó nap, *a ragyogó vándor*, *bágyadt* és *kifáradt*. De erre nézve is a mythos, mely e névhez kapcsolódott, kiegészítőül szolgál. A *lenyugvó*-ról mint *részeg*-ről szól a mythos (u. o. IX. 21.) és ezen mythos volt alkalmasint legrégibb háttere magának e névnek. *Nôach* leré-

*) A kulturmythos hőseinek solaris természetéről az 1. füzetben megjelent cikkben bővebben szözlöttünk. Lásd fent 155—58. lap.

szegedik és elkábulva keresi fel nyugvó ágyát; tulajdonképen ezután lesz csak azzá, a minek a név mondja őt t. i. Nôach-chá, nyugodóvá.

Míg az elkábulás nincsen kimondva a lenyugodó nap épen tárgyalt nevében, addig meg van két másik névben. Az egyik *Lé'á*, a másik *Delílá*. Azok számára, kik nem járatlanok a sémi nyelvekben, nem szükséges itt bővebben bizonyítanom azt, hogy e két név jelentés tekintetében tökéletesen azonos és hogy mindkettő annyit jelent, hogy: *a bágyadt, languida*. De arra nézve, hogy a *bágyadt* alatt, e két héber szóban *Lé'á* és *Delílá*, a *sol languidust* — mint a latin költő is nevezi a lenyugvó napot — értette a mythosalkotó ember, egy pár szóra kell még e Közlemények terét igénybe vennem*).

»*Lé'á* szemei gyengék« *Vé'éné lé'á rakkôth* (Genes. XXIX. 17.) e szavakkal van bemutatva *Lé'á* jellege. A »*bágyadt*« szemei gyengék. Ez a mythosi phraseologia értelmében annyit jelent, hogy »a pályafutását bevégző napnak, midőn a sok útból kifáradva nyugszik le, gyengék a szemei, a nap estve elvesziti éles látását.« A mythos a napot rendesen éles látással ruhazza fel**), a vallásban később ebből lesz a napisten mindentlátósága, míg lealkonyodása alkalmával elvesziti éles látását; »*a mosolygó* (nap) vén korában megvakult« így fejezi ki ezt más szóval azon héber mythos, mely a napot *Jischá*-nak azaz »mosolygó«-nak nevezi (lásd f. 147. l.). A hősi pályafutását bevégező naphős *Shimshôn* megvakíttatik »a philisztaeusok által« mint e nemzeti mondává vált mythos fejezi ki e felfogást. Ennélfogva *Lé'á* = a *bágyadt*, a gyengeszemű sem egyéb mint egyik régi neve a lenyugvó napnak, mely később, midőn a mythos gazdag synonymiája veszendőbe ment, a többiekkel együtt *tulajdonnévvé* változott.

Tökéletesen egyértelmű szó az előbbivel: *Delílá*, mely szó szintén a *bágyadt*, kimerült estveli napot jelölte a régi héberségben. A naphős *Shimshôn* ő általa veszti el dús hajzatát, sugarait. Az est nyírja le a gazdag sugárzatu napnak haját, a nap ezáltal elgyengül, és az ellenség kezébe esik, *hol megvakíttatik*. Látni való, hogy itt a mythos az estveli napot tökéletesen önálló tüneménynek mutatja be. A nap különféle stádiumait még nem foglalta egybe, még nem alkotta meg a nap *fogalmát*, melyben egyes tünetkezési

*) V. ö. azokkal, a mik az első füzet 149. lapján vannak elmondva.

**) Lásd 1. füzet 143. lap.

stádiumai részesek. A »bágyadt« esthajnal szeretője az erős nap-hős; de egyetértve a setétség daemonjaival (ezekből a nemzeti monda philisztäusokat csinált) vesztére esküszik össze velük. Így veszti el a nap dús sugarhajzatát és szemei éles látását, egész erejét. A mythos másik »bágyadt«-ja ellenben egyesül a setét éjjeli éggel (Jákobbal) és házasságra kel vele. Így mutat rá a mythos arra, a mi a nyelvfeljlődés későbbi fokaiából kiveszett.

A régibb nyelvek teljesebb nomenclaturáját csak az összehasonlíto mythologia állithatja ismét helyre. Ez volt részben a nap és hold elnevezéseire nézve jelen cikkem közvetlen célja. A feladatot nem akartam kimeríteni, mert ekkor még reflectálnom kellett volna a napnevek egyéb csoportjaira is, azokra pl., hol a nap *szörösnek, éles látásúnak* stb. mondatik. Az olvasó könnyen átláthatja kutatásunk menetéből, hogy a nap és hold régi sémi elnevezéseiből csak azokra voltunk tekintettel, melyek a *tér* kategóriáján függnek és az égi testek *mozgását* hozzák az elnevezésben érvényre.

Budapest, 1875. júniusban.

Dr. Goldziher Ignác.